

ЎТМИШГА НАЗАР

4 ЖИЛД, 10 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ

ТОМ 4, НОМЕР 10

LOOK TO THE PAST

VOLUME 4, ISSUE 10

ТОШКЕНТ-2021

Бош мухаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Муртазаева Раҳбар Ҳамидовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Бош мухаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Джураева Нилуфар Далибаевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон жаҳон тиллари университети

«Ўтмишга назар» илмий журнали таҳрири маслаҳат кенгаши
редакционный совет научного журнала «Взгляд в прошлое»
Editorial board of the scientific journal Looking into the past

Садуллаев Анатолий Садуллаевич
тарих фанлари доктори,
профессор, академик,
Ўзбекистон Миллий университети

Бобожонова Дилором Бобожонова
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон жаҳон тиллари
университети

Юнусова Хуршида Эркиновна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Кебадзе Мадонна
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Аширов Адҳам Азимбаевич
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Аззамова Гулчехра Азизовна
тарих фанлари доктори, профессор,
ЎзР ФА Тарих институти

Бурдишвили Майя
тарих фанлари доктори, Телави
давлат университети, Грузия

Кожакеева Ляззат Темировна
тарих фанлари доктори, доцент,
Хотин-қызлар давлат педагогика
университети, Қозогистон

Ульжаева Шохистахон Мамажоновна
тарих фанлари доктори,
Тошкент ким - технология институти

Бабаджанова Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари номзоди, доцент.
Ўзбекистон давлат жаҳон
тиллари университети

Рахмонқуловова Зумрад Бойхуразовна
тарих фанлари номзоди, доцент
Ўзбекистон Миллий университети

Гоффоров Шоқир Сафарович
тарих фанлари доктори, профессор
Самарқанд давлат университети

Эргашева Юлдуз Алимовна
Тарих фанлари доктори, профессор,
Қарши муҳандислик-иқтисодиёт
институти

Теймураз Ахалмосулишвили
профессор, Телави давлат
университети, Грузия

Халикова Раҳбар Эргашевна
тарих фанлари доктори, профессор,
Тошкент давлат техника университети

Ишанходжаева Замира Райимовна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Абдуллаева Яхшибека Атамуратовна
тарих фанлари доктори, доцент
Нукус давлат педагогика институти

Мустафаева Нодира Абдуллаевна
тарих фанлари доктори
Ўзбекистон Республикаси
Фанлар академияси

Джоробекова Айнур Эшимбековна
тарих фанлари номзоди, профессор,
Дипломатия академияси,
Қозогистон Республикаси

Ширванова Тарана Амирага кызы
тарих фанлари номзоди, доцент
Азербайджон давлат
иқтисодиёт университети

Ерметов Аваз Абдуллаевич
тарих фанлари доктори, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Саипова Камола Давлаталиевна
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Расулов Абдуллаҳон Нуриддинович
тарих фанлари доктори, профессор
Наманган давлат университети

Ковалев Борис Николаевич
тарих фанлари доктори, профессор
Санкт-Петербург Тарих институту, Россия

Кобзева Ольга Петровна
тарих фанлари доктори, профессор,
Ўзбекистон Миллий университети

Ауанасова Алима Мусировна
тарих фанлари доктори, профессор
Давлат тарихи институту, Қозогистон

Бегалинова Калимаш Капсамаровна
фалсафа фанлари доктори, профессор
Ал-Фаробий номидаги Қозогистон
Миллий университети, Қозогистон

Хайдаров Муродилла Махмуталиевич
тарих фанлари доктори, профессор
Ўзбекистон Миллий университети

Алиева Лале
тарих фанлари доктори,
Озарбайжон давлат университети

Исмаилова Алмаз
тарих фанлари доктори,
Догистон мустақил университети

Иноятова Дилярам Маниглиевна
Тарих фанлари доктори (DSc)
Ўзбекистон Миллий университети

Талапов Баҳриддин Алижанович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Наманган давлат университети

Одилов Аброр Анварович
тарих фанлари номзоди, доцент,
Ўзбекистон Миллий университети

Толибоева Нодира Одилжоновна
Тарих фанлари бўйича фалсафа доктори
(PhD)

Page Maker | Верстка | Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

13. Аҳмадали Асқаров, Беҳзод Исабеков, Убайдулла И smoилов ЎРТА ОСИЁДА БРОНЗА ДАВРИ КАТАКОМБА ТИПИДАГИ ҶАБРЛАРНИНГ КЕЛИБ ЧИҚИШИ, ЗАМОНИ ВА МАКОНИ ҲАҚИДАГИ НОТЎҒРИ ТАЛҚИНЛАР ХУСУСИДА.....	4
14. Акром Ахунов XIX АСР ОХИРИДА ШАРҚИЙ ТУРКИСТОНДАН ФАРГОНА ВИЛОЯТИГА АҲОЛИ МИГРАЦИЯСИ ТАРИХИДАН.....	13
15. Ҳасан Бабаджанов, Алишер Эгамов ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИ ЙИЛЛАРИДА ЎЗБЕКИСТОНДА АВИАСОЗЛИК САНОАТИНИНГ БАРПО ЭТИЛИШИ.....	20
16. Нозима Каримова ЁШЛАРДА ТИББИЙ ЭКОЛОГИК МАДАНИЯТНИ ШАКЛАНТИРИШ ТАРИХИДАН (аҳоли мурожаатлари асосида).....	27
17. Dalerjon Mirzayev O'ZBEKİSTONNING FRANSIYA BILAN TA'LIM SOHASIDAGI HAMKORLIGI VA UNING İSTİQBOLLARI.....	32
18. Зарнигор Қодирова XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ - XX АСРНИНГ БИРИНЧИ ЯРМИДА РОССИЯ ИМПЕРИЯСИНИНГ МУСТАМЛАКАЛАРИДА ТАЪЛИМ ТИЗИМИ (МАРКАЗИЙ ОСИЁ МИНТАҚАСИ МИСОЛИДА).....	40
19. Шахло Ҳасanova ЎЗБЕК ХОТИН-ҚИЗЛАРИНИ “ОЗОД ҚИЛИШ” ЁҲУД “ХУЖУМ” ҲАРАҚАТИ ТАРИХИДАН.....	45
20. Иззатилла Юлдашев ҚОЗИ АБУ ЙОСУФ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ МЕРОСИ.....	50

ҮТМИШГА НАЗАР ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ LOOK TO THE PAST

Иzzатилла Махкамович Юлдашев,
Тошкент Ислом институти ўқитувчиси
gaybullayev1989@mail.ru

ҚОЗИ АБУ ЮСУФ ҲАЁТИ ВА ИЛМИЙ МЕРОСИ

For citation: Izzatilla M.Yuldashev. LIFE AND SCIENTIFIC HERITAGE OF QADI ABU YUSUF. 2021, vol. 4, issue 10, pp.50-55

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9599-2021-10-20>

АННОТАЦИЯ

Мақолада ислом хуқуқидаги катта бир йұналиш “ханафийлик” мазҳаби асосчиларидан – Қози Абу Юсуф ҳаёти ва илмий фаолияти тадқиқ этилған.

Абу Юсуфнинг илмий сафарлари, устозлари ва улар билан боғлиқ мұхим воқеалар келтириб үтилған. Унинг қозилик фаолияти Аббосийлар халифалиги даврида мамлакат ривожи ва ҳанафийлик йұналиши тарқалишига қанчалик хизмат қылғани очиб берилди.

Шунингдек, олимнинг йирик шогирдлари ва илмий меросига оид қимматли маълумотлар берилди. Якунда аллома ёзған асарлар ўша давр ҳаёти ва кейинги давр адабиётларига кўрсатган таъсири бўйича хуносалар қилинди.

Калит сўзлар: Абу Юсуф, матн, фикх, ҳадис, мотуридий, ҳанафий, қози, асхабут-тахриж, шарх.

Иzzатилла Махкамович Юлдашев,
преподаватель Ташкентского Исламского института,
gaybullayev1989@mail.ru

ЖИЗНЬ И НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ КАЗИ АБУ ЮСУФА

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается жизнь и научная деятельность одного из основателей направление ханафизма Кази Абу Юсуфа.

Грядут научные путешествия Абу Юсуфа, наставники и важные события, связанные с ними. Было выявлено, насколько его научная и политическая деятельность способствовала распространению мифологии страны и направлению ханафизма.

Также была дана ценная информация о великих ученых и научном наследии ученого. В заключение в работах, написанных ученым, были сделаны выводы о жизни того периода и ее влиянии на литературу последующего периода.

Ключевые слова: Абу Юсуфа, текст, фикх (исламское право), хадис, ҳанафи, қози (судья), асхабут-тахридж, комментарий.

Izzatilla M.Yuldashev,
 Teacher of Tashkent Islamic Institute,
 gaybullayev1989@mail.ru

LIFE AND SCIENTIFIC HERITAGE OF QADI ABU YUSUF

ABSTRACT

The article examines the life and scientific activity of one of the founders of the Hanafism movement, Qadi Abu Yusuf.

Abu Yusuf's scientific travels, mentors and important events related to them are coming. It was revealed how much his scientific and political activities contributed to the spread of the mythology of the country and the direction of Hanafism.

Valuable information about great scientists and the scientific heritage of the scientist was also given. In conclusion, in the works written by scientists, conclusions were drawn about the life of that period and its influence on the literature of the subsequent period.

Index Terms: Abu Yusuf, text, fikh (islamic law), hadith, hanafi, qadi (judge), owners-taxrij, comment.

1. Долзарбилиги:

Ислом фикҳ (хуқуқ)и Аббосийлар халифалиги ташкил топилган дастлабки йиллардан бошлаб ўзининг ривожланиш чўққисига чиқди, таъсир доираси кенгайди ва турли соҳаларда билим юртлари бўлган мадрсалар ташкил этилди. Шунингдек бу давр етук факихлар синфи етишиб чиқғанлиги билан ажralиб туради. Уларни довруғлари ва фикҳий услублари барча иқлиmlарда кенг ёйила бошлади. Улар минглаб шогирдларни етиштирдилар бу шогирдлар уларнинг илмий меросларини дунёга кенг ёйиши Шундай факихлардан бири, Ислом фикҳининг энг катта йўналишларидан бири хисобланувчи ҳанафийлик мазҳабининг асосчиси бўлган Абу Ҳанифа Нўймон ибн Собит эдилар. У киши ўзининг чуқур билими, ўткир заковати, теран тафаккури ва гўзал хулқи билан ажralиб турган. Ҳужжат келтириш, ўз сўзини қуватлаш, илми жадалда кучлилиги билан шуҳрат қозонган. Имом Шофеий у ҳақда: “Фикҳни мукаммал ўрганмоқчи бўлган ҳар қандай инсон албатта Абу Ҳанифага мухтоҷдир”, - дер эди. Имом Моликдан “Абу Ҳанифани кўрганмисиз?”, деб сўрашганда: “Ҳа, уни кўрганман. У сенга мана бу устунни олтиндан деса, ўз сўзига албатта ҳужжат келтира оладиган одамдир”, - деган эди.

2. Методлар ва ўрганилганлик даражаси:

Хиндистонлик машҳур олим Маҳмуд Ҳасанхон Тункийнинг қомусий асари бўлмиш “Мажмальу-л-мусаннифин”да Абу Ҳанифа етиштирган шогирдларнинг сони 882 нафар деб кўрсатган [1]. Абу Ҳанифа шогирдлари орасида Имом Абу Юсуфнинг номлари алоҳида зикр этилади. Шунингдек Абу Юсуф қозилик фаолияти билан ишлаган даврда бутун халифалиқда қазо масалалари бўйича қонун-қоидалар ва фатволар шу мазҳабга асосан ишлаб чиқилар эди, бу билан ҳанафийлик мазҳаби назарий ва амалий жиҳатдан барча миңтақаларга кенг ёйилди. Шайх Мумаҳмад Ҳузарийбекнинг ёзишича, Абу Юсуф Имоми Аъзамнинг энг буюк шогирди ва энг яқин ёрдамчиси сифатида биринчи бўлиб ҳанафий мазҳаби бойича китоб ёзган, масалаларни имло қилган, Ҳанафий мазҳабини ер юзига тарқатган [2].

Манбаларда Абу Ҳанифанинг биринчи шогирди деб қайд этилган Абу Юсуф Яъқуб ибн Иброҳим ибн Ҳабиб ибн Саъд ал-Ансорий ал-Бажалий [3] 113 (милодий 731) йили Кўфа шахрида камтар(факир) бир оиласида туғилди. Абу Юсуфнинг катта бобоси Саъд ибн Ҳабата ал-Ансорий ёш сахобалардан бўлиб, Уҳуд ғазотида ёши тўлмаганлиги сабаб урушда иштирок этишга руҳсат берилмаган ва қайтариб юборилган. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам ўша урушда Саъд разияллоҳу анҳум билан бирга Рофиъ ибн Худайж ва Абдуллоҳ ибн Умар разияллоҳу анҳум каби бошқа ёш сахобаларни ҳам ёшликлари сабаб аскарлар сафидан қайтариб юборганлар [4].

Хазрати Али разияллоху анхунинг халифалик даврларида ижтимоий-сиёсий ҳаётнинг маркази бўлган Кўфа шахри айни пайтда илм маркази ҳам эди. Бу шаҳарда илмни тинимсиз ва ғайрат билан тарқатган саҳобалар ва улардан улкан қизиқиши билан ўзлаштирган тобеийлар илм мажлисларида дарс беришар эди. Манбаларда ИИ ҳижрий аср бошларида Кўфада қирққа яқин илм ҳалакалари бўлган. Бу илм даргоҳларининг бошида Имом Абу Ҳанифа каби забардаст олимлар фаолият юритган. Имом Бухорийнинг: “Кўфага неча марта кирганимни билмайман”, деб айтганларидан ҳам, бу даврда Кўфа шахрида қанчалик кўп уламолар ҳаёт бўлишганини тасаввур қилиш мумкин.

3. Тадқиқот натижалари:

Абу Юсуфнинг оиласи факир ҳолатда бўлиб, ёшлиги анча қийинчилик билан ўтди. Шунингдек, ота-онаси уни доим қасб қилиб пул топишга ундашар эди[5]. Имом даставвал ўша даврнинг асосий билимларини бир сидра ўрганиб чиккач, фикҳ илмига ўзларини бағищлаганлар. Муҳаддислардан Ҳилол ибн Яҳё айтади: “Абу Юсуф тафсир, мағозий ва айёмул араб илмларини пухта эгаллаган бўлиб, энг кам билган илми бу фикҳдир”[4]. Абу Юсуф Ҳишом ибн Урва, Лайс ибн Саъд, Имом Аъмаш, Муҳаммад Ибн Ишоқ, Муҳаммад ибн Ёсир, Ҳасан ибн Динор ва Суфён ибн Уяйна каби машҳур муҳаддислардан ҳадис ўргандилар. Ҳадис дарсларининг бирида машҳур муҳаддис Ҳажжож ибн Арто билан яқиндан танишдилар ва ундан кўплаб ҳадислар ўргандилар. Бу ҳадисларнинг аксарини ўзларининг “ал-Харож” номли асарларида келтирганлар.

Уммавийлар ва Аббосийлар даврида қозилик қилгани ва қазо ишларида иқтидорли эканлиги билан танилган Муҳаммад ибн Абу Лайлодан фиҳҳни ўргана бошладилар, кейинроқ эса Абу Ҳанифа билан бўгландилар. Бу ҳақда ватандошимиз, Фарғоналик буюк факих Шамсиддин ас-Сараҳсий ўзининг “Китаб ал-мабсүт” номли асарида: “Имом Абу Юсуф фикҳни биринчи Ибн Абу Лайлодан ўрганган, кейинчалик Абу Ҳанифанинг дарсларига ўтган”, дейдилар [6]. Абу Юсуфнинг ўзи: “Дунёда мен учун Абу Ҳанифа ва Ибн Абу Лайлонинг дарсларидан кўра яхшироқ илм мажлиси йўқдир ва мен Абу Ҳанифадан кўра фақиҳроқ ва Ибн Абу Лайлодан кўра яхшироқ қозини кўрмадим” [3]. Абу Ҳанифа билан боғлангандан кейин у кишининг илмий мажлисларида доимий иштирок эта бошладилар. Лекин баъзи-базида дарслардан тириклик қилишга мажбур бўлганликлари сабаб узилиб қолардилар. Бу ҳолдан Абу Ҳанифа хабардор бўлгач у кишини ўз қарамоғига олди. Қадрдон устози уни илмда камолга етиб, турмуши тўкин бўлиб кетгунича илмдаги эҳтиёжларини қондирганидек молиявий томондан ҳам, худди фарзандларининг биридек ғамхўрлик қилди[7]. Шу сабабли Абу Юсуф бутунлай дарслар учун холи бўлиш имкониятига эришди. Абу Ҳанифанинг бундай ғамхўрликларни бошқа кўплаб шогирдлари мисолида ҳам кўриш мумкин. Натижада Абу Ҳанифа дунёни илм ва фикҳда етук бўлган шогирдлар билан тўлдириб юборди, бунга тарихнинг ўзи гувоҳдир. Васлий Самарқандий айтади: “Йўлбошчимиз Имоми Аъзам ҳазратларининг ҳамма одамларга, хусусан, шогирдларига эҳсон ва ғамхорликлари таҳсинга сазовор ва барчамизга ўрнақдир. Қани энди устозлик даъвосини қилувчи ҳар бир мударрис Имоми Аъзамнинг гўзал одатларини ўзига дастурул амал билиб, шогирдларга марҳамат назари билан қараса, уларга саҳоват қила олмаган тағдирда ҳам, ҳечкурса, улардан бирон нима тамаъ қилмаса, балки шунда шогирдлар ҳам илмли, ҳам ҳиммат ва муруватли бўлармиди”[8].

Абу Юсуф дарсларда доим иштирок этишга жуда катта эътибор берар эдилар. Устози Абу Ҳанифа ҳам айнан анашу дарсларга бўлган катта қизиқиши ва эътибори сабабли Абу Юсуф илмда камолотга етганини кўп бора таъкидлар эди[9]. Абу Юсуф 17 йил давомида Абу Ҳанифадан дарс олди. Бу ҳақда Абу Юсуф: Абу Ҳанифа билан 17йил бирга бўлдим, касал бўлган вақтимдан бўлак Курбон ва рамазон ҳайити кунлари ҳам ундан ажралмадим[3]. Ҳатто бир ривоятда у Абу Ҳанифанинг дарсларини ўтказиб юбормаслик учун вафот қилган фарзандини кафандаш ва дағн қилиш ишларини қўшнилари ва яқинларига топшириб дарсга кетгани зикр қилинган[10]. Имом Абу Ҳанифа: “Ҳеч ким Абу Юсуфек менинг этагимдан маҳкам тутмаган, агар Довуд Тоий аввалгидек дарсларга бардавом бўлганида эди, кишилар ундан кўп фойдаланган бўлардилар” деб айтган[3]. Имом Абу Юсуф айни пайтда ҳадис

ўрганишдан ҳам тўхтаб қолмаган, фурсат бўлди дегунча ҳадис мажлислариға қатнашиб кунига 40-50 ҳадис ёдлаб сўнг бу ўзлаштирилган ҳадисларни фикҳ мажлисларида баҳс қилиш учун ўртага ташлар эдилар ва бу борада муҳаддислар фикрлари (қарашлари) ва далил ҳужжатларини ҳам қўшимча тарзда баён қиласар эдилар. Бу давр ичида Абу Юсуф Куфага келган Мұхаммад ибн Исъоқдан бир ой давомида мағози илмини ҳам ўрганиб, “Китаб ал-мағозий”нинг ровийларидан бирига айланди. Айни пайтда Абу Ҳанифа ва Ибн Абу Лайлонинг дарс мажлисларида фақат фикҳ илмлари ўргатилган дейиш хато бўлар эди. Чунки Абу Юсуф ўз асарларида бошқа муҳаддислар қатори ушбу икки Имомдан нақл қилинган ҳадис ривоятларини келтирган. Шунингдек Абу Ҳанифадан Абу Юсуф билан бирга 15га яқин шогирдлар ҳадис тўплами бўлмиш “Муснад” китобини ривоят қилишган[11].

Абу Юсуф Кўфада олган илмлари билан чекланиб қолмадилар. Абу Ҳанифанинг вафотларидан сўнг Ҳорун ар-Рашид ҳамроҳлигида Ҳаж сафарига борган йиллари имом Молик ҳузурларига бориб, у кишидаги ҳадис ва фикҳий услубларини ўргандилар ва устозлари билан турлича бўлиб қолган ҳукмларни солиштириб қўрдилар ва илмий баҳслар олиб бордилар[3]. Чунки Имом Моликнинг услублари устозининг услубларидан ўзгача эканлигини гувоҳи бўлган эдилар. Сўнг Ироқга Мадина аҳлининг илми билан бойиган ҳолда қайтдилар. Натижада Абу Юсуфда Мадинада Ҳадис мадрасаси ва Ироқда аҳли-раъй мадрасларини бой илмий мероси жамланди ва у киши икки мадраса услубини бир-бирига анча яқинлаштириди. Бунда у кишига ҳадис ривояти билан шуғулланганликлари катта ёрдам берди.

Абу Юсуф 166/782 йилдан 182/798 йил вафотларига қадар қозилик ишида машғул бўлдилар. Халифалардан Ҳорун ар-Рашид у кишини жуда катта эҳтиром қиласар эди. Унинг даврида Қозиюл-куззот номи билан аталадиган мансаб таъсис этилиб бунга Имом Абу Юсуфни таъйинлади. Шунинг учун Абу Юсуфни энг биринчи “қозиюл-куззот” номи билан чакирилган зот деб айтилади. Бу мансаб халифадан кейинги ўринда турадиган нуфузли мансаб бўлиб, халифалик худудидаги барча қозиларни бошқарган ва қонун-қидаларни ишлаб чиқиши ва уларни ижро этиш ишларига бошчилик қилган. Бу даврда ҳанафий мазҳаби Аббосийлар давлатида фатво ва ҳукмлар бериладиган расмий мазҳабга айлангани ва амалиётда шу соҳадаги ҳужжатлар ва китоблар ҳам айнан ҳанафий мазҳабда ёзилгани сабаб бу мазҳаб ер юзига жуда кенг тарқалди. Буларнинг барчасига Абу Юсуфнинг хизматлари бениҳоят улкан бўлди.

Абу Юсуф халифа билан жуда ишончли алоқа ўрнатган эдилар ва унинг ҳузурида ўз сўзларига эга эдилар. Халифа билан бирга таом ер, бирга ҳаж қиласар, унга имом бўлиб намоз ўқиб берар ва таълим ҳам берар эди. Абу Юсуфнинг энг машҳур фикҳий китоби “ал-Харож” халифанинг илтимоси билан ёзилган бўлиб, китобда давлатдаги иқтисодий ва бошқа кўплаб масалалар бўйича қилиниши зарур бўлган ишлар ва уларнинг ҳукмлари баён қилинган. Хулоса қилиб айтганда Абу Юсуф бу китобда давлатнинг асосий даромади ҳисобланган барча турдаги солиқларни тартибга солиб, умумий низомлар ишлаб чиқган[12]. Уламоларнинг эътирофича бу (молиявий) соҳада бунга ўхшаш китобни ҳечким ўз даврида ҳам кейинги даврда ҳам ёзилган. Асарни Аббосийлар давлатнинг молиявий тарихини ўрганишда ишончли тарихий ҳужжат десак бўлди.

Абу Юсуфдан улкан илмий мерос қолган бўлиб, уларда нуаллиф ўз фикрлари, устозларининг ва шу даврдаги машҳур уламоларнинг фикрларини ёзиб қолдирган. Мұхаммад Зоҳид Кавсарий “Хуснут-тақозий” китобида келтирилган маълумотга асосан Имом Абу Юсуфнинг асарларинин келтириб ўтамиз[3]. Имомнинг асарлари Амолий ва фикҳ усуллари бўйича бўлиб улар қуидагилар: “Китоб ас-Солат”, “Китоб аз-закот”, “Китоб ас-сиям”, “Китоб ал-бую”, “Китоб ал-худуд” булар амолий услубида ёзилган. Олимнинг ози томинидан ёзилган Фикхга доир асарлари “ал-Харож” “Китоб ал-осор”, “ал-Ихтлофу Ибн Аби Лайло ва Аби Ҳанифа” ва “ар-Радду ала сирил-Авзой”

Машҳур китобларидан бири “ал-Харож” ҳакида юқорида ўтди.

“ал-Осор”да фикх далиллари көлтириб ўтилган бўлиб, улардаги аксар ривоятлар Абу Ҳанифадан нақл қилинганд. Шунингдек китобда Кўфа ва Ироқ тобиийларининг берган баъзи фатволари киритилган.

“ал-Ихтлофу Ибн Аби Лайло ва Аби Ҳанифа” Абу Юсуф бу асарда Абу Ҳанифа ва Ибн Абу Лайлонинг масалаларда ўзаро ихтилоф қилишган ни келтирган. Шунингдек китобда ўша даврдаги уламоларнинг турли масалаларни чукур ўрганишларини тасвир этган ва гарчи устози Абу Ҳанифанинг фикрларини қўллаб куватлаган бўлса-да шу даврда мавжуд жуда кўп, кучли далилларга таянган турли масалаларни баён қилишга катта эътибор берган.

“Китоб ар-радду ала сирил-Авзой” Абу Юсуф бу китобда Имом Авзойга ҳарб, омонлик бериш ва ўлжа ҳукумларидаги устози Абу Ҳанифа билан ихтилоф қилган масалалар бўйича раддиялар берган. Ҳамда Абу Ҳанифанинг фикрларининг қўллаб куватлаган.

Имом Абу Юсуф дарс беришда ҳам намуна эдилар. Манбааларда келишча дарс беришга киришиб кетганларидан бир неча кунлаб таом емаганларини унтиб юборган[9]. Ҳаётларининг сўнги лахзасигача ҳатто ўша вақтда ҳам таълим билан машғул болганларини ва шогирди қози Иброҳимга бир маслани ўргатиб бўлиб жон таслим қилганлари ривоят қлинганд[10]. У кишининг шогирдларидан Имом Муҳаммад, Имом Аҳмад, Яхё ибн Маъин, Абул Хаттоб, Вакиль ибн Жарроҳ каби ўздаврининг етук фақиҳ ва муҳаддислари етишиб чиқди. “Хуснут-тақозий” китобида Абу Юсуфнинг 150дан ортиқ шогирдлари номма-ном келтирилган[3].

Имом Абу Юсуф ҳиж. 182 йил 5 Рабул аввал (мил. 798 йил 21 апрел) куни вафот этди. Жаноза намозини халифа Ҳорун ар_рашиднинг ўзи ўқиб, халифа оиласининг қабристонига дафн этди. Ҳорун ар-Рашид дафн қилиб бўлганидан сўнг: “Бугун барча аҳли ислом би-бирига ҳамдардлик билдириши керак” деди (Яъни Абу Юсуф бутун умматнинг таянчи ва фахри ҳисобланади деган маънода). Жанозада қатнашган кишилар эса: “Ей имом, сиз фақатгина китоб ва суннат билан ҳукм қилар эдингиз” дер эдилар.

4.Хулосалар:

Хулоса қилиб айтганда ер юзидаги мусулмонларнинг teng ярми амал қиласиган ҳанафий мазҳабини такомиллаштириш ва уни кенг йўлида Абу Ҳанифанинг шогирдлари бекиёс катта хизматлар қилишган, улар орасида Абу Ҳанифа биринчи шогирди бўлмиш Абу Юсуфнинг хизматлари улкан бўлди. Шунингдек Аббосийлар давлатининг гуллаб яшнашида ҳам мамлакатнинг Қозиюл-кuzzоти бўлган Абу Юсуфнинг алоҳа ўрни. Чунки Абу Юсуф ўз асрлари орқали мамлакатдаги ижтимоий ҳаётни тартибга солиш ва яхшилашга доир дастурлар ва қонун-қоидаларни ишлаб чиқди. алломанинг ёзган асарларини чукур ўрганиш таҳлил қилиш орқали бугунки кунда жадал ривожланаятган замонавий ислом молия бошқаруви ва ҳукуқи соҳаларида янгидан-янги қулайликлар ва манфаъатларни ишлаб чиқиш мумкин.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Ваҳби Сулаймон Ғовжий. Абу Ҳанифа. – Дамашқ, Дорул қалам 1413/1993. – Б. 169. (Wahbi Suliman Gowji. Abu Hanifa. – Damascus. Dor al-qalam. – P. 169.)
2. А.Ш.Жузжоний. Ислом ҳуқуқшунослиги. – Тошкент: Ислом университети нашриёти, 2002. – Б. 156. (A.Sh.Juzjani. Islamic law. – Tashkent: Tashkent Islamic University Publishing House. – P. 156.)
3. Муҳаммад Зоҳид Кавсарий. Хуснут-тақозий фи сийрати Имам Абу Юсуф. Миср, “Мактабтул-азҳарий” (нашр иили қўрсатилмаган) – Б. 5, 9, 18, 9, 31, 31, 21 (Mohamed Zohid Kausariy. Imam Abu Yusuf. – Egypt: Publishing House of Azhar (year of publication is not available) – P. 5, 9, 18, 9, 31, 31, 21.)
4. Хатиб Бағдодий. Тарихи Бағдод. – Байрут: Дорул кутуб ал-илмийя, 1417/1997. – Ж. 8. – Б. 285. – Ж. 10. – Б. 258. (Khatib Baghdadi. History of Baghdad. – Beirut, Dorul kutub El-ilmiyya, 1997. – S. 8. – P. 285. – S. 10. – P. 258.)

5. Абдулҳай Лакнавий. Ҳидоя: мукаддима. – Караби: Идоратул-куран вал-улум ал-исламия, 1417/1996. – Б. 27. (Abdulhay Laknaviy. Hidaya: mukaddima. – Karachi, Idaratul-quran al-ulum alislamiya, 1996. – P. 27.)
6. Шамсуддин ас-Сарахсий (ваф. 490/1097). Ал-Мабсут. Байрут, Дорул-фикр 1421/2000. – Ж. 11. – Б. 274. (Shamsiddin Saraxsiy. Al-Mabsut. – Damascus: Dorul-fikr, 2000. – S. 11. – P. 274.)
7. Ваҳби Сулийман Говжий. Абу Ҳанифа. – Дамашқ: Дорул қалам 1413/1993. – Б. 69. (Vahbi Suliyman Govjiy. Abu Hanifa. – Damascus: Dor al-qalam. – P. 69.)
8. Айдарбек Тулепов. Ислом ва ақидапараст олимлар. – Тошкент: Шарқ 2014. – Б. 43. (Aydarbek Tulepov. Islam and fanatic currents. – Toshkent: Sharq, 2012. – P. 43.)
9. Имом Зарнужий. Таълим ал-мутаалим. Караби, Мактаба ал-бушро 1431/2010. Шарх ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Сақаршоҳин. – Байрут: Дорул кутуб ал-илмия, 1998. – Б. 29, 49. (Imam Zarnuji. Ta'lim al-muta'allim. Abdulaziz Sakarshahi author of comments and remarks. – Beirut, Dorul kutub al-ilmiyya, 1997. – P. 29, 49.)
10. Абдулфаттоҳ Абу Гудда. Қийматуз-зама индал-улама. – Дамашқ: Мактаба ал-матбаъа ал-исламия 1408/1987. – Б.31. – Б.29. (Abdulfatoh Abu Gudda. Qiymatuz zama indal-ulama. – Damascus: Maktaba al-matba'a alislamiyya, 1987. – P. 11.)
11. Абу Нуайм ал-Асбахоний. Муснад имом Аби Ҳанифа. – Риёз, Мактаба ал-кавсар 1994. Изоҳ ва таҳқиқлар муаллифи Назар Мухаммад ал-Фориёбий. – Байрут: Дорул кутуб ал-илмия, 1989. – Б. 11. (Abu Nuaym al-Asbahoniy. Musnad of imam Abu Hanifa: Nazar Mohamad al-Fariyabi author of comments and remarks. – Beirut, Dorul kutub al-ilmiyya, 1997. – P. 11.)
12. Имом Абу Йосуф. Китоб ал-Харож. – Байрут: Дорул-маориф 1979. – Б. 3. (Imam Abu Yusuf. Kitab al-Xaraj. – Beirut, Dorul fikr-ma'arif, 1997. – P. 3.)

ЎТМИШГА НАЗАР
4 ЖИЛД, 10 СОН

ВЗГЛЯД В ПРОШЛОЕ
ТОМ 4, НОМЕР 10

LOOK TO THE PAST
VOLUME 4, ISSUE 10